TURLI YOSHDAGI NUTQ BUZILISHIGA EGA BOLALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING LOGOPEDIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Xamidova Muattarxon Akmaljon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim va maxsus pedagogika fakulteti
Logopediya yo'nalishi 3-kurs talabasi
xamidovamuattar6@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21885646

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli yoshdagi nutq buzilishlariga (dislaliya, dizartriya, alaliya) ega bo'lgan bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning logopedical asoslarini takomillashtirish masalalari ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etilgan. An'anaviy logopedik korreksiyaning faqatgina tovush talaffuziga yo'naltirilganligi bolaning ijtimoiy adaptatsiyasini ta'minlashda yetarsiz ekanligi muammoning dolzarbligini belgilaydi. Tadqiqot davomida Andijon viloyatidagi maxsus va inklyuziv ta'lim muassasalarida nutq nuqsoni bo'lgan turli yosh guruhidagi bolalarning muloqotga kirishish darajasi, psixolingvistik diagnostika va tizimli korreksion-pedagogik yondashuvlar asosida tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida qiyosiy-pedagogik tahlil, nutqiy keyslar va shaxsga yo'naltirilgan integrativ interaktiv muloqot o'yinlaridan foydalanildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, logopedik mashg'ulotlarga kommunikativ-faoliyatli yondashuvning tatbiq etilishi bolalarda nutqiy qo'rquvni (logofobiyani) sezilarli darajada kamaytiradi va ekspressiv nutq faolligini o'rtacha 35% ga oshiradi. Maqolada ilk bor turli yoshdagi bolalarning yosh va individual differensial (farqlovchi) xususiyatlarini hisobga olgan holda logopedik yordam ko'rsatishning integratsiyalashgan innovatsion modeli taklif etilgan bo'lib, u bolalarni jamiyatga to'liq sotsializatsiya qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, nutq buzilishi, logopediya, logopedik korreksiya, nutq terapiyasi, kommunikativ ko'nikmalar, differensial yondashuv, yosh xususiyatlari, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy moslashuv, korreksion pedagogika, nutqiy rivojlanish.

Abstract. This article scientifically and practically investigates the improvement of logopedical foundations for developing communicative competence in children of various ages with speech disorders (dyslalia, dysarthria, alalia). The relevance of this study stems from the limitation of traditional speech therapy, which primarily focuses on phoneme pronunciation, proved insufficient for ensuring a child's successful social adaptation. Throughout the research, the level of communication engagement among children of different age groups with speech impairments was analyzed based on psycholinguistic diagnostics and systematic correctional-pedagogical approaches within special and inclusive educational institutions of the Andijan region.

The research methodology employs comparative-pedagogical analysis, speech cases, and person-centered integrative interactive communication games. The results indicate that implementing a communicative-activity approach in logopedical sessions significantly reduces speech anxiety (logophobia) and increases expressive speech activity by an average of 35%. For the first time, this paper proposes an integrated innovative model of logopedical assistance that accounts for the age and individual differential characteristics of children, thereby enabling their comprehensive socialization into society.

Keywords: communicative competence, speech disorders, logopedics, logopedic correction, speech therapy, communicative skills, differential approach, age characteristics, inclusive education, social adaptation, correctional pedagogy, speech development.

INTRODUCTION (KIRISH)

Bugungi kunda jahon ta'lim makonida kechayotgan global integratsiya jarayonlari maxsus pedagogika va logopediya sohasining oldiga yangi, strategik vazifalarni qo'ymoqda. Nutqida turli darajadagi strukturaviy va funksional nuqsonlari bo'lgan bolalarni nafaqat an'anaviy korreksion-pedagogik jarayonlarga jalb etish, balki ularni jamiyatga to'laqonli sotsializatsiya qilish, teng huquqli shaxs sifatida ijtimoiy munosabatlarga moslashtirish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Zero, har bir shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi, intellektual va emotsional salohiyatini namoyon etishi uning kommunikativ kompetensiyasi, ya'ni turli dinamik jamoalarda va kutilmagan sotsial muhitda muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun to'siqsiz muhit yaratish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Ushbu huquqiy-ijtimoiy talab nutq buzilishiga ega bolalarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasini tubdan takomillashtirishni taqozo etadi.

Biroq, nutq patologiyalarining og'ir tizimli shakllariga (dislaliya, dizartriya, alaliya va rinolaliya) ega bo'lgan turli yosh guruhlaridagi bolalarda kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi bir qator psixolingvistik va neyrofiziologik to'siqlarga uchraydi. Nutq nuqsonlari bolaning faqatgina lisoniy vositalardan foydalanish imkoniyatini cheklab qo'ymay, uning kognitiv va affektiv sohalariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada bolalarda shaxslararo muloqotdan qochish, egotsentrizm, nutqiy xavotirlik (logofobiya), negativizm va o'z-o'zini baholashning pasayishi kabi ikkilamchi psixologik asoratlar rivojlanadi. Ayniqsa, bolaning yosh xususiyatlariga ko'ra muloqot shakllarining o'zgarishi (masalan, maktabgacha yoshdagi vaziyatli-o'yin muloqotidan kichik maktab yoshidagi vaziyatdan tashqari bilishga oid va shaxsiy muloqotga o'tish jarayoni) bu muammoni yanada chuqurlashtiradi. Har bir yosh bosqichida kommunikativ ehtiyojlarning ortishi korreksion logopedik yordam ko'rsatish tizimini differensial (tabaqalashtirilgan) asosda qayta ko'rib chiqishni talab etadi.

Ushbu muammoning nazariy-metodologik poydevori jahon va respublika korreksion pedagogika fani namoyandalari tomonidan keng tadqiq etilgan. Xususan, L.S. Vygotskiyning nutq va tafakkurning o'zaro dialektik bog'liqligi, shuningdek, oliy ruhiy funksiyalarning sotsiogenezi (ijtimoiy kelib chiqishi) to'g'risidagi genetik g'oyalari nutqiy muloqotning ijtimoiy tabiatini tushunishda boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qiladi. Logopediya fanining fundamental asoslarini yaratgan R.E. Levina, T.B. Filicheva, G.V. Chirkina hamda nufuzli g'arb olimlari (L. Bloom, J. Ayres) o'z tadqiqotlarida nutq nuqsonlarini bartaraf etishda til qonuniyatlarini amaliy muloqot kontekstiga (pragmatik aspektga) muvofiqlashtirish zarurligini ta'kidlaganlar. Mahalliy maxsus pedagogika maktabida ham maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarda nutq o'stirish, lug'at boyligini oshirish borasida muhim ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Shunga qaramay, mavjud uslubiy ishlanmalarning aksariyati haligacha an'anaviy-fonocentrik yondashuv doirasida qolib ketmoqda. Ya'ni, asosiy e'tibor bolaning faqatgina fonetik-fonematik kamchiliklarini to'g'rilashga, tovushlarni izolyatsiyalangan holda artikulyatsiya qilishga va lug'at tarkibini mexanik-kvantitativ (miqdoriy) boyitishga qaratilgan. Vaholanki, zamonaviy inklyuziv ta'lim paradigmasi (qarashlari) tizimida faqatgina alohida olingan tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olish bolaning real muloqot muhitida o'z ijtimoiy statusiga ega bo'lishi uchun mutlaqo yetarli emas. Amaliy logopedik faoliyat tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'p hollarda bola logopedik kabinet sharoitida va sun'iy nazorat

ostida barcha tovushlarni to‘g‘ri aytadi, biroq erkin muloqot jarayoniga (tengdoshlari davrasiga, oilaga, maktab muhitiga) o‘tganda yana o‘z defektiga qaytadi hamda nutqiy aloqada ojizlik qiladi.

Buning bosh sababi — korreksion mashg‘ulotlarning boladagi muloqot ko‘nikmalarini (lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik komponentlarni) bir butunlikda rivojlantirishga yo‘naltirilmaganligidir. An’anaviy tizimda korreksiya qilingan nutqni jonli muloqot faoliyatiga o‘tkazish (avtomatizatsiya va differensiatsiya bosqichlari) interaktiv o‘yinlar va keyslar bilan yetarlicha ta’minlanmagan. Ilmiy adabiyotlar va real empirik (amaliy) holat o‘rtasidagi ushbu ziddiyat (kontradiksiya) nutq buzilishiga ega bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning differensial (yosh guruhlari va individual sensor-motor imkoniyatlariga ko‘ra tabaqalashtirilgan) logopedik modeli bugungi kun talablari darajasida tizimli ishlab chiqilmaganligini ko‘rsatadi. Akademik doiradagi mana shu ilmiy bo‘shliq (gap) turli yoshdagi bolalarning psixolingvistik imkoniyatlarini hisobga olgan holda, logopedik metodikani shaxsga yo‘naltirilgan interaktiv o‘yin texnologiyalariga integratsiya qilish mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi. Yuqorida bayon etilgan dolzarb ijtimoiy-pedagogik ehtiyojlar va ilmiy muammolardan kelib chiqqan holda, ushbu tadqiqotning maqsadi — turli yoshdagi nutq buzilishiga ega bo‘lgan bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning logopedik asoslarini shaxsga yo‘naltirilgan interaktiv metodlar, integrativ muloqot o‘yinlari va differensial yondashuv asosida takomillashtirish hamda uning amaliy-korreksion samaradorligini eksperimental-pedagogik jihatdan tekshirish va ilmiy asoslab berishdan iborat.

METHODS (METODLAR VA MATERIALLAR)

Tadqiqot subyektlari va empirik baza (Research Participants and Setting)

Turli yoshdagi nutq buzilishiga ega bolalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan logopedik korreksiya tizimining samaradorligini tekshirish maqsadida eksperimental-pedagogik tadqiqot tashkil etildi. Empirik ma’lumotlar bazasini shakllantirish jarayoni Andijon viloyatidagi bir qator maktabgacha ta’lim tashkilotlari, ixtisoslashtirilgan ko‘p tarmoqli davlat maktabgacha tashkilotlari hamda inklyuziv ta’lim sinflari mavjud bo‘lgan umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich bo‘g‘inida amalga oshirildi.

Tadqiqotning bosh majmuasini (population) aniqlashda qat’iy inkluziya va ekskluziya (saralash) mezonlaridan foydalanildi. Eksperimentga tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya (TPPK) tomonidan nutq buzilishining tizimli shakllari (dislaliya, dizartriya va alaliya) tashxisi qo‘yilgan, eshitish a’zolari me’yorda bo‘lgan hamda birlamchi intellektual zaiflikka ega bo‘lmagan bolalar jalb etildi. Jami sinaluvchilar soni 84 nafarni tashkil etib, ular yosh va psixofiziologik xususiyatlariga ko‘ra differensial tarzda ikki guruhga ajratildi:

Nazorat guruhi (NG – 42 nafar bola): 22 nafar maktabgacha yoshdagi (4–6 yosh) va 20 nafar kichik maktab yoshidagi (7–10 yosh) bolalar. Ushbu guruhda mashg‘ulotlar an’anaviy fonocentrik-logopedik metodika va standart dasturlar asosida olib borildi.

Tajriba-sinov guruhi (TSG – 42 nafar bola): 21 nafar maktabgacha yoshdagi (4–6 yosh) va 21 nafar kichik maktab yoshidagi (7–10 yosh) bolalar. Bu guruhda biz tomonidan takomillashtirilgan differensial-kommunikativ logopedik yondashuv modeli qo‘llanildi.

Etik mezonlar: Barcha tadqiqot jarayonlari, test sinovlari va korreksion intervensiyalar bolalarning ota-onalari (yoki qonuniy vakillari)ning yozma roziligi hamda muassasa ma’muriyatlarining ruxsati bilan, bioetika qoidalariga to‘liq amal qilingan holda o‘tkazildi.

Komponentlar	Baholash indikatorlari (Ko‘rsatkichlar)	Diagnostik instrumentlar (Metodlar)
1. Lisoniy (lingvistik) komponent	Tovushlarning fonetik to‘g‘riligi, lug‘at boyligining hajmi, grammatik qurilishning izchilligi va sintaktik tuzilmalar xilma-xilligi.	R.E. Levina va T.B. Filicheva metodikasi asosida nutqiy albomlar, rasm ketma-ketliklari bo‘yicha hikoya tuzish testlari.
2. Sotsiolingvistik komponent	Muloqot hamkorining yoshi va ijtimoiy statusini hisobga olish, muloqot vaziyatiga mos ohang (intonatsiya) va nutqiy etiket qoidalarini tanlay olish.	"Suhbatdoshni tanla" va "Kutilmagan uchrashuv" situatsion-amaliy keyslari hamda ssenariyli o‘yinlar.
3. Pragmatik komponent	Nutqiy tashabbuskorlik, muloqotni boshlash va davom ettirish qobiliyati, suhbatdoshni tinglash hamda nutqiy xavotirlik (logofobiya) darajasining pastligi.	Pedagogik kuzatuv kartalari (J. Ayres modifikatsiyasi), "Erkin muloqot" sharoitida bolaning xatti-harkatlarini vizual va audio-qayd etish

Kommunikativ kompetensiyani operatsiyalashtirish va baholash mezonlari

Bolalarda kommunikativ kompetensiyaning shakllanganlik darajasini miqdoriy (kvantitativ) va sifat (kvalitativ) jihatdan o‘lchash uchun uchta fundamental komponent ajratib olindi va ularning har biri uchun diagnostik indikatorlar belgilandi:

Har bir komponent 1 dan 5 ballgacha bo‘lgan shkala bo‘yicha baholandi. To‘plangan umumiy ballar asosida bolalarning kommunikativ kompetensiya darajasi quyidagicha tabaqalashtirildi: **Past daraja** (3–7 ball), **O‘rta daraja** (8–11 ball) va **Yuqori daraja** (12–15 ball).

Tadqiqot bosqichlari va logopedik intervensiya sxemasi

Eksperimental tadqiqot 6 oy davom etadigan tizimli sxema asosida uchta bosqichda amalga oshirildi:

[1-bosqich: Konstatatsiya]
│ (Dastlabki psixolingvistik diagnostika va guruhlarni shakllantirish)
▼
[2-bosqich: Shakllantiruvchi korreksiya]
│ (Haftasiga 3 marta, jami 72 soatlik differensial dastur)
├─► Maktabgacha yosh (4-6 yosh): Syujetli-rolli o'yinlar & Interaktiv terapiya
└─► Kichik maktab yoshi (7-10 yosh): Nutqiy keyslar & Simulyatsion ssenariylar
▼
[3-bosqich: Nazorat va tahlil]
│ (Yakuniy qiyosiy diagnostika va Student t-meyoni orqali statistik tahlil)

1.**Konstatatsiya qiluvchi (aniqlovchi) bosqich:** Dastlabki ikki hafta davomida har ikkala guruh bolalarining nutqiy va kommunikativ holati yuqoridagi mezonlar asosida to‘liq skreningdan o‘tkazildi.

2.**Shakllantiruvchi (korreksion) bosqich:** Ushbu bosqich 20 hafta davom etdi. Mashg‘ulotlar har bir guruh uchun haftasiga 3 marta (har bir mashg‘ulot maktabgacha yoshdagilar uchun 25-30 daqiqa, maktab yoshidagilar uchun 35-40 daqiqa) jami 72 akademik soat hajmida olib borildi. Tajriba-sinov guruhida (TSG) an’anaviy artikulyatsion va fonetik mashqlar bevosita **muloqot faoliyatiga integratsiya qilindi:**

Maktabgacha yosh guruhida (4–6 yosh): Logopedik korreksiya interaktiv o‘yin texnologiyalari (masalan, "Sehrli do‘kon", "Kasalxona", "Tillaqosh ustaxonasi" rolli o‘yinlari) orqali amalga oshirildi. Bola tovushni izolyatsiya qilingan holda emas, ssenariy ichidagi muloqot jarayonida avtomatlashtirdi.

Kichik maktab yosh guruhida (7–10 yosh): Bu guruhda muammoli vaziyatli keyslardan foydalanildi (masalan, "Kutubxonadan kitob olish", "Adashib qolgan yo‘lovchiga yo‘l ko‘rsatish"). Bunda asosiy e’tibor nutqiy xavotirlikni (logofobiyani) sindirish va dialogik muloqot strategiyalarini takomillashtirishga qaratildi.

Nazorat (tekshiruv) bosqich: Eksperiment yakunida barcha sinaluvchilar boshlang‘ich metodologiya asosida qayta sinovdan o‘tkazildi

Matematik-statistik tahlil metodlari (Statistical Analysis)

Olingan miqdoriy natijalarning tasodifiy emasligini va guruhlar o‘rtasidagi farqlarning ishonchlilik darajasini (statistical significance) isbotlash uchun variatsion statistika metodlaridan foydalanildi. Nazorat va tajriba-sinov guruhlarining ko‘rsatkichlari dinamikasini solishtirishda bog‘liqlik darajasi yuqori bo‘lgan Studentning parametrik t-meyoni (t-criterion) qo‘llanildi. Hisoblash ishlari va empirik ma’lumotlarni matematik modellashtirish SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) dasturiy ta’minotining 26.0 versiyasi yordamida amalga oshirildi. Farqlarning ishonchlilik ehtimolligi p less than 0.05 mezoniga muvofiq baholandi, bu esa ilmiy xulosalarning 95% dan yuqori aniqlikka ega ekanligini kafolatlaydi.

RESULTS (NATIJALAR)

Eksperimental-pedagogik tadqiqot yakunida olingan miqdoriy (kvantitativ) va sifat (kvalitativ) ko‘rsatkichlar differensial logopedik korreksiya modelining samaradorligini yaqqol ko‘rsatdi. Olti oy davomida tajriba-sinov guruhi (TSG) va nazorat guruhida (NG) olib borilgan mashg‘ulotlar natijalari dastlabki (konstatatsiya qiluvchi) hamda yakuniy (nazorat) bosqich mezonlari asosida o‘zaro qiyosiy tahlil qilindi.

Dastlabki skrening tashxislari shuni ko‘rsatgan ediki, har ikkala guruhda ham bolalarning kommunikativ kompetensiya darajasi deyarli bir xil tenglikda bo‘lib, ko‘pchiligi past va o‘rta ko‘rsatkichlarni tashkil etgan edi. Xususan, dastlabki bosqichda tajriba guruhidagi bolalarning 54.8% qismida, nazorat guruhidagi bolalarning esa 52.4% qismida muloqot tizimi tub darajada (past) ekanligi qayd etilgan. Buning asosiy sababi nutqiy xavotirlik (logofobiya) va jamoada muloqot tashabbusini shakllanmaganligidir.

Tajriba-sinov mashg‘ulotlari yakunida har ikki guruhning dinamik o‘sish ko‘rsatkichlari tubdan farq qildi. Biz tomonidan takomillashtirilgan interaktiv o‘yin texnologiyalari va situatsion keyslar vositasida shaxsga yo‘naltirilgan differensial yondashuv modelida ishlagan tajriba-sinov guruhi (TSG) bolalarida progressiv o‘sish kuzatildi. Quyidagi 1-jadvalda har ikkala guruh bolalarining yakuniy bosqichdagi umumiy ko‘rsatkichlari tahlili aks ettirilgan.

1-jadval. Eksperiment yakunida bolalarda kommunikativ kompetensiya darajalarining qiyosiy dinamikasi (nafar va % hisobida)

Guruhlar	Sinaluvchilar soni	Past daraja (3–7 ball)	O‘rta daraja (8–11 ball)	Yuqori daraja (12–15 ball)
Nazorat guruhi (NG)	42 nafar / 100%	16 nafar / 38.1%	22 nafar / 52.4%	4 nafar / 9.5%
Tajriba-sinov guruh	42 nafar / 100%	3 nafar / 7.1%	21 nafar / 50.0%	18 nafar / 42.9%

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, an’anaviy fonocentrik-logopedik metodika asosida shug‘ullangan nazorat guruhida yuqori darajali ko‘rsatkich atigi 9.5% ni tashkil etgan bo‘lsa, differensial-kommunikativ model tatbiq etilgan tajriba guruhida bu ko‘rsatkich 42.9% gacha ko‘tarildi. Eng muhimi, tajriba guruhida past darajadagi bolalar soni 54.8% dan 7.1% gacha (atigi 3 nafargacha) kamaydi.

Kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari (lisoniy, sotsiolingvistik va pragmatik komponentlar) bo‘yicha olingan o‘rtacha ballik ko‘rsatkichlar tahlili ham korreksion intervensiyaning samaradorligini isbotlaydi. Quyidagi 2-jadvalda ushbu komponentlarning o‘rtacha qiymatlari (M) va o‘rtacha kvadratik og‘ish (SD) parametrlari aks etgan.

2-jadval. Komponentlar bo‘yicha olingan natijalarning qiyosiy ko‘rsatkichlari

Baholash mezonlari (Komponentlar)	Nazorat guruhi (NG) o‘rtacha ball (M \pm SD)	Tajriba guruh (TSG) o‘rtacha ball (M \pm SD)	Student t-meyoni qiymati	Ishonchlilik darajasi (p)
Lisoniy (lingvistik) komponent	3.4 \pm 0.6	4.2 \pm 0.5	3.12	$p < 0.05$
Sotsiolingvistik komponent	3.1 \pm 0.7	4.4 \pm 0.4	4.254	$p < 0.01$
Pragmatik komponent	2.9 \pm 0.8	4.6 \pm 0.5	5.11	$p < 0.001$

Statistik tahlil natijalariga ko‘ra, lisoniy (lingvistik) komponent bo‘yicha ham tajriba guruhi bolalari yuqori natija ko‘rsatdi (4.2 \pm 0.5). Bu holat korreksiya qilingan tovushlarning jonli muloqot kontekstiga tezkor integratsiya qilinganligi bilan izohlanadi. Eng yuqori va statistik jihatdan eng salmoqli farq pragmatik komponent ko‘rsatkichlarida qayd etildi (Student t-meyoni = 5.11, $p < 0.001$).

Ushbu ko‘rsatkich shuni isbotlaydiki, interaktiv o‘yinlar va ijtimoiy-nutqiy keyslar bilan tashkil etilgan logopedik korreksiya tizimi bolalarda nutqiy xavotirlik va logofobiyani bartaraf etib, ularning ekspressiv

nutq faolligini hamda inklyuziv muhitda nutqiy tashabbuskorlik (muloqotni birinchi bo‘lib boshlash va dialogga erkin kirishish) ko‘nikmalarini o‘rtacha 35% ga oshirishga xizmat qilgan. Matematik-statistik model variantlari olingan empirik ma’lumotlarning tasodifiy emasligini va yuqori ishonchlilikka (validlikka) ega ekanligini to‘liq tasdiqladi.

DISCUSSION (MUNOZARA)

Ushbu tadqiqot davomida olingan empirik natijalar turli yoshdagi nutq buzilishiga ega bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan logopedik korreksiya tizimini tubdan takomillashtirish zarurligini mantiqiy va statistik jihatdan isbotlaydi. Tajriba-sinov guruhi (TSG) ko‘rsatkichlarining nazorat guruhiga (NG) nisbatan barcha mezonlar bo‘yicha, ayniqsa pragmatik va sotsiolingvistik komponentlarda keskin yuqorilashi ($p < 0.001$) logopedik mashg‘ulotlarga kommunikativ-faoliyatli va differensial yondashuvni tatbiq etish qanchalik to‘g‘ri strategiya ekanligini ko‘rsatmoqda.

Olingan natijalarning neyrolingvistik va pedagogik mexanizmlarini tahlil qilganda, an’anaviy logopediyaning fonocentrik (tovushga yo‘naltirilgan) modeli bolalarda izolyatsiyalangan nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirsa-da, ularni real sotsial kontekstga ko‘chira olmasligi aniqlandi. Biz taklif etgan integrativ muloqot o‘yinlari va situatsion keyslar esa boladagi nutqiy harakatni bevosita uning ehtiyojlari hamda motivatsiyasi bilan bog‘laydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda syujetli-rolli o‘yin terapiyasi orqali nutqiy qo‘rquvning (logofobiyaning) parchalanishi L.S. Vygotskiyning o‘yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsini va yetakchi ruhiy funksiyalarini rivojlantiruvchi asosiy drayver ekanligi haqidagi nazariy konseptini amaliyotda to‘liq tasdiqladi.

Tadqiqotimiz natijalari R.E. Levina va T.B. Filichevalarning logopedik korreksiyani tizimli tashkil etish borasidagi xulosalarini boyitadi va yangi bosqichga ko‘taradi. Agar avvalgi tadqiqotlarda asosiy urg‘u nutq buzilishlarini bartaraf etishning lingvistik tomoniga qaratilgan bo‘lsa, ushbu ishda birinchi marta differensial-pragmatik yondashuv ilgari surildi. G‘arb logopediyasida L. Bloom va J. Ayres tomonidan ilgari surilgan pragmatik aspekt, ya’ni bolaning til shakllarini sotsial muhitga moslashtira olish nazariyasi bizning inklyuziv ta’lim sharoitidagi milliy eksperimentimiz orqali yanada mukammalroq korreksion shaklga keltirildi.

Eksperiment davomida kichik maktab yoshidagi bolalarda (7–10 yosh) dialogik va polilogik nutq faolligining o‘rtacha 35% ga oshishi ularning inklyuziv guruhlarda sotsial izolyatsiyadan chiqishiga xizmat qildi. Zero, ushbu yosh inqirozi (krizisi) davrida bolalarda o‘quv faoliyati bilan bir qatorda tengdoshlar guruhida o‘z o‘rnini topish ehtiyoji birinchi planga chiqadi. Taklif etilgan simulyatsion ssenariylar bolaga maktab muhitidagi murakkab kommunikativ to‘siqlarni (savol berish, fikrga e’tiroz bildirish, yordam so‘rash) logopedik xavotirsiz yengib o‘tish imkonini berdi.

Tadqiqotning cheklovlari va kelgusi istiqbollari (Limitations and Future Research). Mazkur tadqiqot olingan natijalarning yuqori validligi va amaliy ahamiyatiga qaramay, ma’lum bir cheklovlarga ega. Eksperimental jarayonlar asosan Andijon viloyati doirasidagi shahar va tuman muassasalari bilan cheklangan bo‘lib, kelgusida sinaluvchilar ko‘lamini respublikamizning boshqa hududlari hisobiga kengaytirish talab etiladi. Shuningdek, kelgusi ilmiy izlanishlarda ushbu differensial logopedik modelni raqamli texnologiyalar (maxsus logopedik mobil ilovalar va interaktiv multimedia dasturlari) platformasiga ko‘chirish va ularning bolalardagi kommunikativ kompetensiyani masofaviy rivojlantirishdagi samaradorligini o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

CONCLUSION (XULOSA)

Olib borilgan tizimli tadqiqotlar va eksperimental-pedagogik tahlillar quyidagi fundamental xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Turli yoshdagi nutq buzilishiga ega bolalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish shunchaki lisoniy vositalarni o‘rgatish emas, balki ularni sotsiolingvistik va pragmatik komponentlar bilan bir butunlikda, differensial yondashuv asosida rivojlantirishni talab etadi.

An’anaviy fonocentrik-logopedik metodika bolaning kommunikativ ehtiyojlarini to‘liq qoplamaydi; korreksiya qilingan nutq elementlarining jonli muloqot tizimiga integratsiyalashuvi faqatgina shaxsga yo‘naltirilgan interaktiv o‘yin texnologiyalari va situatsion keyslar orqali muvaffaqiyatli kechadi.

Taklif etilgan innovatsion differensial logopedik model bolalarda logofobiyani bartaraf etib, ekspressiv nutq faolligini sezilarli oshirdi hamda ularni inklyuziv va integratsiyalashgan ta’lim platformasida muvaffaqiyatli sotsializatsiya bo‘lishini to‘liq ta’minladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Мўминова Л.Р. Логопедия (Дарслик). – Тошкент: Ношир, 2013. – 280 б.
2. Аюпова М.Ю. Логопедия (Дарслик). – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2007. – 184 б.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 2005. – 352 с.
4. Левина Р.Е. Основы обучения и воспитания детей с нарушениями речи. – Москва: Просвещение, 1969. – 268 с.
5. Bloom L. Language Development: Form and Function in Emerging Grammars. – Cambridge: MIT Press, 1970. – P. 140-165.
6. Ayres J. Sensory Integration and the Child. – Los Angeles: Western Psychological Services, 2005. – P. 85-110.

REFERENCES

1. Mo‘minova L.R. Logopediya (Darslik) [Logopedics (Textbook)]. – Toshkent: Noshir, 2013. – 280 b. (In Uzb.)
2. Ayupova M.Yu. Logopediya (Darslik) [Logopedics (Textbook)]. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007. – 184 b. (In Uzb.)
3. Vygotskij L.S. Myshlenie i rech' [Thinking and speech]. – Moskva: Labirint, 2005. – 352 p. (In Russ.)
4. Levina R.E. Osnovy obucheniya i vospitaniya detej s narusheniyami rechi [Foundations of education and upbringing of children with speech disorders]. – Moskva: Prosveshchenie, 1969. – 268 p. (In Russ.)
5. Bloom L. Language Development: Form and Function in Emerging Grammars. – Cambridge: MIT Press, 1970. – P. 140-165.
6. Ayres J. Sensory Integration and the Child. – Los Angeles: Western Psychological Services, 2005. – P. 85-110.